

МОРАЛЬНА ТЕОЛОГІЯ

Олег Савчук

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)*

Суспільно-соціальний та богословський зміст поняття любові у творчості Бенедикта XVI

У статті аналізується богословсько-соціальний вимір любові у сучасній католицькій теології на приклад творчості Бенедикта XVI.

Ключові слова: цивілізація любові, глобалізація, справедливий суспільний лад, суспільний розвиток.

Незважаючи на інтенсифікацію глобалізаційних процесів у світі, глибоку соціальну інертність та кризові явища, інтерес людства до релігії не лише не зменшився, але певною мірою зріс. Свідченням ефективного реагування сучасного католицизму на виклики глобалізованого світу, що керується релятивістськими морально-етичними установками, є конструктивна адаптація католицькими теологами соціального вчення Вселенської Церкви для потреб сучасного світу. Одним із таких провідних теологів, внесок якого у соціальну рефлексію католицизму важко переоцінити, є Йозеф Радінгер (зараз папа Римський Бенедикт XVI). Основоположною засадою такої адаптації стала своєрідна пристосованість католицького соціального вчення до проблем подолання наслідків поширення консументарної етики у суспільстві, яка призвела до ізолюваності людської особи, зневаження її гідності, духовних уподобань і релігійної свободи та національних цінностей, рівності і соціальної справедливості.

Саме над проблемами повернення богословського змісту у соціально-гуманітарний та суспільний вимір діяльності суспільства уже десятки років працює Бенедикт XVI. Його висновки відзначаються глибоким аналізом, синтезом, комплексним підходом, розумінням суті проблеми.

У нашому дослідженні аналізуємо суспільно-соціальну та богословську складові головних документів та звернень теперішнього Римського архієрея на соціальну тематику, обґрунтовано вважаючи, що саме його висновки з цього приводу можуть претендувати на найбільш прогресивні способи подолання найрізноманітніших кризових явищ у суспільстві.

Актуальність нашої статті полягає передусім у тому, що соціальна рефлексія Бенедикта XVI має найбільш систематизований характер, адже його багаторічний досвід як академічної, так і адміністративної діяльності важко переоцінити, і саме

тому він є визначальним для усвідомлення еволюції соціального вчення католицизму від Другого Ватиканського Собору до наших днів.

Метою дослідження є показати, яким чином етична складова соціального вчення католицизму та його видатного представника папи Бенедикта XVI може оптимізувати рівень суспільно-соціальних взаємин та його гуманістичне наповнення.

Відповідно, ставимо перед собою розв'язання таких дослідницьких проблем:

- з'ясувати сутнісні характеристики поняття християнської любові у творчості Бенедикта XVI,

- проаналізувати запропоновані Бенедиктом XVI шляхи виходу із моральної кризи сучасного суспільства,

- дослідити морально-етичне підґрунтя суспільно-соціальної рефлексії Бенедикта XVI.

Об'єктом дослідження є богословська творчість Бенедикта XVI на суспільно-соціальну проблематику та її вплив на вирішення актуальних суспільних проблем.

Предметом дослідження є богословсько-філософська інтерпретація Бенедиктом XVI найважливіших суспільно-соціальних проблем, висловлена в його головних енцикліках та документах на соціальну тематику.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цьому дослідженні опиратимемося передусім на офіційні енцикліки самого Бенедикта XVI «Deus Caritas est» («Бог є любов») та «Caritas en veritate» («Милосердна любов в істині»), інші документи цього папи на соціальну тематику, а також різноманітні послання його попередників – пап Івана Павла II, Павла VI та ін. Центральні тези даної роботи є результатом аналізу наукових здобутків таких дослідників як А. Костюк, М. Маринович, а також Г. Хоружий (колишній Надзвичайний і Повноважний посол України у Ватикані).

Виклад основного матеріалу. Слід сказати, що 25 січня 2006 року вийшла перша енцикліка Бенедикта XVI «Deus Caritas est» («Бог є любов»). За словами самого Вселенського Архієрея, в цій енцикліці він хотів розкрити поняття любові в різних її значеннях, показати, що поширене нині розуміння цього поняття є далеким від того змісту, який вкладають в нього християни. У документі висвітлюється те, що інтимне сакральне діяння, яке йде до нас від Бога, є винятковим діянням любові. При цьому церква є виявом Божої любові, з якою Бог плакає своє творіння – людину.

Під час презентації енцикліки член Вселенської Ради справедливості і миру кардинал Католицької церкви Ренато Рафаель Мартіно підкреслив, що йдеться про Програмну енцикліку, яка пропонує глибокі рефлексії щодо філософсько-раціоналістичних, духовних, пастирських та етико-соціальних аспектів християнської любові. Святіший Отець розглядає також взаємозв'язок справедливості та

миłosердя, участь церкви, яка «пробуджує духовні та моральні сили» [9], у творенні справедливого соціального порядку. Утім, належне нормування такого порядку є завданням держави [7, с. 116].

Відтак, у документі папа дає відповідь на два запитання, що стосуються суті любові, вони безпосередньо пов'язані з поведінкою людини, коли вона формує власний діалог із Богом. Ці запитання звучать так: чи справді можна любити Бога, не маючи змоги бачити Його, а також чи можна наказати любити? Відповідаючи на поставлені запитання, Бенедикт XVI акцентує увагу на тому, що саме Бог дозволяє нам побачити і відчутти Його любов в нас, і завдяки цьому у людини може народитися відповідь на «першість» Божої любові [9].

У цьому документі папа визначає чітке відношення між необхідною боротьбою за справедливість у світі та ділами миłosердя, при цьому беручи до уваги дві головні обставини. По-перше, справедливий суспільний і державний лад, який Бенедикт XVI вважає центральним завданням політики. Справедливість, на думку Святішого Отця, є метою і водночас мірилом кожної політики, яка є чимось більшим, ніж простою технікою встановлення суспільних порядків: її джерелом є суспільна мораль. Отже, перед державою стоїть завдання досягнення справедливості тут і тепер. У цьому місці стикаються політика і віра, остання є очищувальною силою для розуму. Віра допомагає розумові краще виконувати свої завдання і краще бачити те, що йому властиве. Базуючи власну рефлексію на соціальній доктрині Католицької церкви, папа говорить, що чеснота віри не передбачає передання церкви влади над державою, а просто бере участь в очищенні розуму і наданні допомоги, щоб кожну справедливу річ можна було розпізнати, а відтак і реалізувати [9].

Як зазначив префект Ватиканської Конгрегації віровчення у своїй першій енцикліці Бенедикт XVI адресував церкві послання стосовно центрального питання християнської віри, яке відкриває бачення любові в майбутньому і визначає завдання церкви і благодійної діяльності. При цьому Святіший Отець виявляє себе пастирем «розуму і серця» і закликає краще пізнати нашу віру. Вважається, що цим документом папа мав намір окреслити основні напрямки свого понтифікату майже від самого його початку, висвітлити завдання церкви з точки зору теології, прагнучи активізувати харитативну діяльність Католицької церкви [7, с. 117].

Любов до ближнього, закорінена в Божій любові, є не тільки обов'язком кожного вірного, але й завданням всієї церковної спільноти, притому на всіх її рівнях: від місцевої спільноти до помісної церкви і Вселенської загалом, адже саме еклезіальна спільнота повинна плекати любов, яка має характеризуватися організованістю для впорядкованого служіння. У документі Бенедикт XVI робить короткий історичний екскурс, який допомагає краще розкрити еволюцію суспільно-соціальної природи харитативного служіння, її суспільно-богословський вимір.

Так, автор енцикліки слушно зауважує, що ще в ХІХ ст. почали з'являтися закиди щодо благодійного служіння в церковних інституціях, які постійно поглиблював марксизм. Представники марксистського напрямку соціальної філософії аргументували свої претензії до церкви тим, що убогі потребують не діл милосердя, а справедливості. Діла милосердя насправді є для заможних людей засобом і способом, завдяки якому вони можуть уникнути утвердження справедливості і заспокоїти сумління, щоб зберегти своє становище, позбавляючи бідних їхніх прав. На думку апологетів марксистського вчення, замість того, щоб підтримувати таку ситуацію поодинокими ділами милосердя, належить встановити справедливий суспільний лад, за якого всі отримували б свою частку суспільних благ і більше не потребували б милостині [1, с. 130].

Слід визнати, що в цій аргументації дещо правильне, але, на думку представників католицького напрямку суспільної філософії, яку акумулював Бенедикт ХVІ, у ній є багато хибного. Дійсно, основоположним принципом держави має бути прагнення встановити справедливість, і метою справедливого суспільного ладу, згідно з визначальним для соціального вчення католицизму принципом субсидіарності, є забезпечення кожній людині її частки добра спільноти. На цьому завжди наголошувалося як у християнському вченні про державу, так і в суспільному вченні церкви. Представники церкви пройшли довгу рефлексію, перш ніж усвідомили, що питання справедливого суспільного ладу постало після індустріальної революції початку минулого століття в новий спосіб [9].

Перш ніж спробувати визначити специфічний профіль церковної діяльності, скерованої на служіння людині, у даній енцикліці папа Бенедикт ХVІ подає загальний спектр боротьби за справедливість і любов у сучасному світі, покладаючи особливі надії за поширення цих чеснот на засоби масової комунікації. Швидкими темпами зближуючи різних людей і відмінні культури, ЗМІ немовби зменшили нашу планету, хоча це «співіснування» іноді спричиняє різні непорозуміння і напруження, однак те, що люди пізнають потреби інших більш безпосереднім чином, стає закликком до участі в їхніх обставинах і проблемах. Щодня ми дізнаємося, що багато людей у світі, незважаючи на досягнення науково-технічного прогресу, зазнають страждань через різного роду матеріальні і духовні потреби. Тому, як зауважує автор енцикліки, у наш час належить плекати нову готовність допомагати ближнім, які зазнають страждань. Другий Ватиканський Собор чітко це підкреслював: «Оскільки сьогодні злагоджено працюють ЗМІ, за допомогою яких певною мірою поменшала віддаль між людьми, благодійна діяльність може і повинна охопити всіх без винятку людей» [2, с. 454].

У ситуації, що склалася, розвинулися численні форми співпраці між державними і церковними установами, які дали добрі плоди. Церковні установи завдяки прозорості своєї діяльності і вірному виконанню обов'язку виявляти милосердя можуть передати

християнський дух світським установам, сприяючи взаємній координації, яка безумовно позитивно вплине на ефективність благодійної діяльності [3, с. 12]. У цьому контексті сформувалися різноманітні організації, які своїм завданням бачать подолання соціальних проблем та знаходження оптимальних рішень у гуманітарному вимірі. Важливим феноменом нашого часу є поява і розвиток різних форм волонтаріату. Цей рух Святіший Отець Бенедикт XVI вважає особливо ефективним, слідом за своїм попередником Іваном Павлом II.

Важливими також є міркування папи щодо необхідного рівня християнського залучення у політичне життя суспільства. Бенедикт XVI, віддаючи належне християнському реалізму, вказує, що політика, як діяльність людини, потребує освячення. Він також зазначає що центральним завданням політики є справедливий лад у суспільстві і державі. Цьому служить і виховна функція церкви та здійснення нею посередницької місії [6, с. 14].

Водночас, за словами Понтифіка, Католицька церква не може і не повинна брати у свої руки питання політичної боротьби за створення якомога справедливішого суспільства, оскільки вона не може поставити себе на місце держави і водночас не може залишатися за межами боротьби за справедливість Християни у співпраці з усіма іншими людьми покликані добиватися справедливого суспільного ладу.

Альтернативний підхід до виходу з духовної та економічної кризи на основі останньої енцикліки папи Бенедикта XVI «*Caritas in veritate*» («Милосердна любов в істині») полягає в тому щоб визнати правду і любов основою будь-якої діяльності, в тому числі й економічної. Даний документ тісно пов'язаний з енциклікою папи Павла VI «*Populorum progressio*» («Поступ народів»), виданою в 1967 році. Її автор говорить, що розвиток дуже часто звужується до економічної сфери: кількості продукції, виробленої на одного споживача. На думку відомого українського дослідника католицької соціальної проблематики А. Костока, поняття розвитку є центральним для розуміння того, куди рухається людська цивілізація чи куди вона повинна рухатися [4, с. 40].

Енцикліка «Милосердна любов в істині» говорить про парадоксальну реальність, у якій ми живемо. Наприклад, з одного боку, людські ресурси є додатком до машинних ресурсів, а з іншого боку – самі люди є споживачами того, що продукують машини. Центральна ідея енцикліки полягає у тому, що криз подібного роду неможливо уникнути, якщо не буде змінено підхід до економічного життя. Понтифік вважає, що основною проблемою глобальної економіки є егоїзм: небажання звертати увагу на щось інше, окрім максималізації власного інтересу. А основою християнства натомість є констатація, що, окрім власного інтересу, людина повинна пам'ятати про свою здатність любити, дарувати, про здатність до трансценденції загалом. Поняття дару є основним поняттям у цьому документі.

В контексті економічного аналізу ми говоримо про обмін, але дуже рідко говоримо про безкорисливість, про дар як мотив вчинку.

Одним з виходів з економічної кризи автор документа вважає звернення особи до самої себе не як до економічного агента і знаряддя заробляння грошей для себе чи для своєї сім'ї, яким є я, а як до вільної особи із здатністю дарувати [8].

Відомий український дослідник католицизму, директор Інституту релігії та суспільства Українського католицького університету Мирослав Маринович, характеризуючи дану енцикліку, наголошує, що для папи Бенедикта XVI любов і правда взаємно доповнюють одна одну. Папа трактує ці поняття «як два імені одного і того самого Бога» [8]. Текст документа характеризується цілим рядом надзвичайно містких, дуже лаконічних та влучних цитат, котрі на думку М. Мариновича, можуть слугувати як афоризми. Папа говорить про необхідність вміння поєднувати правду і любов, акцентуючи на тому, що «захист правди, пропонування її з покорою та переконаністю, а також свідчення про неї в житті є необхідними і незамінними формами любові» [9]. Бенедикт XVI стверджує, що любов є основою стосунків не тільки на мікрорівні (дружніх сімейних), але також на макрорівні (суспільних, економічних, політичних). Дуже цікавим та важливим є аналіз Понтифіком у цій енцикліці феномену глобалізації. Безумовно, як наголошує автор документа, глобалізація є позитивним феноменом і у своїй суті являє собою велику можливість, адже є двигуном суспільного прогресу, виходу суспільства з відсталості. Проте, як слушно наголошує папа Бенедикт XVI, без любові цей планетарний імпульс може завдати шкоди людству. Від імені Католицької церкви папа пропонує власну парадигму цивілізації любові, крізь яку повинна розглядатися глобалізація як явище. Колосальною є думка папи про те, що глобалізація, стискаючи людство, все ж не робить членів суспільства ближчими. Дану позицію папа підтверджує наступними словами: «Суспільство щораз глобалізованіше зближує нас, але не робить братами» [9]. Завдання людини папа виписав афористично: «...Люди, будучи адресатами Божої любові, стали її суб'єктами і покликані стати інструментами благодаті, щоб поширювати Божу любов і творити мережі любові» [9]. Це, на думку Святішого Отця, дозволить не відчувати себе самотнім, мати вплив на суспільство, бо якщо створити мережу любові, то сили зла її не подолають [5, с. 36].

Дана енцикліка була доволі широко обговореною в католицькому середовищі, на адресу її автора лунали і критичні зауваження. Так, відомий біограф Івана Павла II Джордж Вайгел розкритикував насамперед мову енцикліки, яка, на його погляд, є ускладненою. Інше критичне зауваження пролунало від відомого єзуїтського теолога Джона Колмана, який заявив, що папа хотів цією енциклікою сказати дуже багато, щоб її можна було легко сприйняти [9].

Таким чином, у даному документі мова йде передусім про зв'язок між істиною, любов'ю та справедливістю, автор висвітлює свою позицію щодо проблем розвитку людського суспільства, кризових явищ у ньому – передусім соціальної нерівності, проблем у галузі екології, біоетики та моральної теології. Енцикліка «*Caritas in veritate*» («Любов в істині») є спробою дати комплексний аналіз проблем суспільно-соціального розвитку на базі правди і любові, що і стало причиною того, що енцикліка отримала широку популярність не лише в католицькому середовищі, а й взагалі в інтелектуальних колах [8].

Бенедикт XVI підкреслив, що соціальна доктрина церкви повинна спонукати адміністративні органи практично втілювати принцип субсидіарності як ефективний спосіб розв'язання конкретних потреб. Чесність та прозорість в управлінні суспільством дає громадянам почуття надії та довіри до влади, що, за словами Папи Рацінгера, «є основою для закономірного і справедливого розвитку».

Висновки. За словами Бенедикта XVI, сучасним світом, де немає місця Богові, управляє страх злиднів і бідності, хвороб та страждань, самотності, смерті й невпевненості. Отож, у контексті сучасних проблем, папа ставить питання щодо доцільності людського буття. Історія переконливо довела, що воювати з Богом означає виривати Його з людських сердець – це значить підвести людство, сповнене страху і позбавлене духовності, до вчинків, позбавлених майбутнього.

Отже, папа закликає дивитися на світ (а особливо – на страждання людей) очима Ісуса, який «знає, що Божий план закликає їх до спасіння». Втім, на переконання Понтифіка, до «жахливого виклику» бідності, яка охопила мільйони людей світу, додалися байдужість, зосередженість на собі та самоізоляція, які не мають нічого спільного з «поглядом очима Ісуса» [9].

Виходячи з наведеного вище центральною соціальною рефлексією Бенедикта XVI протягом усього його пастирського служіння, в тому числі і періоду понтифікату, що розпочався у квітні 2005 року, є необхідність подолання кризи етосу, котра з теоретичної площини обґрунтування морально-етичних теорій перетворилася у цілком етичну справу. Усі папські документи, проаналізовані в нашій статті, свідчать про те, що будь-яка людська діяльність суспільного та соціального спрямування вимагає виваженої відповідальності, яка в богословському сенсі є відповіддю на Боже Об'явлення і надає людському існуванню мотивованої раціональності. Саме тому документи Святішого Отця Бенедикта XVI про соціальну сферу буття людини закликають до прагнення спільного розуміння відповідальності разом із будь-яким автентичним допитливим розумом та великими релігійними традиціями людства.

Формування автохтонного християнства папа Римський Бенедикт XVI вважає надзвичайно важливим завданням усієї спільноти церкви. Своїми документальними зверненнями папа намагається докластися до цього процесу.

Для належного виконання соціальної місії Святіший Отець пропонує усім заангажованим у неї змінити поняття Бога і повернути собі усвідомлення Бога як особи, щоб знову черпати із джерел біблійної ідентичності, адже будь-яка соціальна діяльність буде неповною, якщо позбавити її теологічного наповнення, котре неможливо уявити, зрікаючись особового сприйняття Бога. Тому центральним закликом Святішого Отця є не лише антропологізація та гуманізація соціальної сфери, котра мала місце протягом усього періоду історичного розвитку, а й її належна христологізація, яка дозволить принести соціальній та суспільній діяльності автентичний богословський імпульс.

Література

1. Дарендорф Р. Економічні можливості, громадянське суспільство та політична свобода: переосмислення суспільного розвитку / Р. Дарендорф // Соціальна доктрина церкви. – Львів: Свічадо. – 1998. – С. 127-141.
2. Другий Ватиканський Собор: пастирська конституція «*Gaudium et spes*». – П. 28 // AAS (1966). – № 58. – Р. 1049.
3. Конгрегація у справах єпископів: Інструкція «*Apostolorum Successores*» про пастирське служіння єпископів від 22 лютого 2004.
4. Костюк А. Соціальні виклики католицизму на сучасному етапі / А. Костюк // Католицька церква і соціальні проблеми. – Львів: Вид-во УКУ, 2005. – С. 37-45.
5. Маринович М. Соціальна місія церкви як суть її служіння / М. Маринович // Богословія. – 2002. – Т. 66. – Кн. 2. – С. 32-37.
6. Рацінгер Й. Цінності в часи перемін. Долання майбутніх викликів / Йозеф Рацінгер. – Львів: Місіонер, 2006. – 168 с.
7. Хоружий Г. Ватикан: історія і сучасність / Г. Хоружий. – Львів: Місіонер, 2007. – 280 с.
8. [<http://www.ucu.edu.ua/irs/actual/article; 4461>].
9. [<http://lib.org.ua/2006/10/23/deus-caritas-est/print/post-page-0>]

Рукопис наукової статті надійшов до редакції «Доброго Пастира» 01.02.2011 р.